

LA RONDALLA I LA LLEENDA. PASSOS D'ANADA I TORNADA.
«L'AMO DE MATARÓ», UN EXEMPLE TRACTAT PER
SARA LLORENS I PER ROSSEND SERRA I PAGÈS

Josefina Roma i Riu
Universitat de Barcelona

Voldria reflexionar sobre el contínuum que formen rondalla i llegenda, amb fronteres subtils, i camins que van de l'una a l'altra en ambdós sentits. Sabem com la rondalla conté ensenyaments profunds i essencials per a l'ànima, en totes les edats, i les seves estructures ens porten a un coneixement dirigit a encarar les circumstàncies de la vida, les decisions, els camins a seguir, les actituds davant promeses de riquesa, la constància en les empreses, la necessitat de no menystenir ningú, persona o animal, i al mateix temps ens prepara per a conèixer el camí del més enllà. Aquest sostre de coneixement impregna l'imaginari dels pobles i no és gens estrany que quan un personatge o una situació local o supralocal suggereix una connexió amb aquest imaginari, es va desplegant una simbiosi amb la rondalla i els personatges i les situacions acaben tenint una vida empeltada d'aquells conceptes i conductes manllevats de les rondalles. Així com Alexandr N. Afanasiév va emprendre l'estudi de les llegendes, malgrat que les rondalles que va estudiar són les que li van donar més glòria, també Sara Llorens va voler completar el seu estudi amb les llegendes de Pineda.

En la recerca sobre les rondalles que va fer Sara Llorens ens trobem tres narracions que tenen a veure amb un personatge que amb medis màgics pot fer-se amb tresors amagats: «El castell de Palafolls» (Llorens 2006: 233-234),¹ «L'ambiciós» (Llorens 2006: 235-237)² i «L'amo de Mataró» (Llorens 2006: 239-240).³ Presenten tota una gradació en qui té poder perquè té un llibre i el llegeix, ja que tradicionalment, en un poble majoritàriament analfabet, un llibre no sols oferia coneixements, sinó poders màgics, i fins existia l'expressió «li estan llegint un llibre» per a significar que s'estava obrant bruixeria contra una persona. En aquest sentit, els mossens van esdevenir sospitosos, perquè qui està en contacte amb el sagrat per a fer el bé, també està dotat per a fer el mal, si s'escau. De fet, la pràctica de la bruixeria a Europa tenia una vessant erudita, basada en els coneixements que certs membres del clergat aprenien de la bruixeria clàssica, a través dels escrits grecs, romans i àrabs. Els folkloristes de finals del segle XIX, ja constataren el paper dels mossens rurals per a lluitar a favor dels seus feligresos, contra la bruixeria, però també com alguns d'ells eren sospitosos de practicar màgia, per al seu propi benefici, perquè llegien llibres sagrats i, a més, en llatí.

1 Narradora: Mariangels Bruguera (1902).

2 Narradors: Joan Salicrú i Francisca Gras (1902).

3 Narradora: Rita Basart (1902).

Aquestes tres rondalles estan a mig camí de la llegenda, amb personatges versemblants i accions molt possibles entre el poble, si exceptuem, és clar, el nucli màgic de la narració i la seva resolució. Tant és així, que quan Sara Llorens preparava l'aplec de llegendes per al seu Llegendari, que mai va poder veure publicat, va col·locar entre les llegendes, aquestes mateixes rondalles, perquè el dubte per l'assignació d'un lloc clar o inequívoc entre la rondalla o la llegenda distava molt d'ésser solucionat.

Em va cridar molt l'atenció aquest fet, ja que en publicar el Rondallari de Sara Llorens, jo mateixa ja vaig situar aquestes tres rondalles en un terreny intermedi, com si una rondalla s'hagués empeltat en un personatge concret, afegint-li les característiques que l'imaginari popular atribuïa a la rondalla. És a dir, que la rondalla havia acompanyat una història local fent-ne una sola. I és que en el patrimoni popular ja hi havia diverses versions que podrien servir per explicar el comportament abusiu d'un home que, valent-se del seu poder, anava enviant aquells que convencia de fer-ho a buscar tresors amagats. Hi ha rondalles, com «L'ambiciós», que es situaria en l'extrem oposat de «L'amo de Mataró», on l'home foraster, misteriós i amb poder d'un llibre màgic, només és el catalitzador per a què l'ambiciós intenti fer la mateixa operació de fer-se amb un tresor, quan el propietari del llibre no hi és. El càstig que rep és quedar encantat dins de la cova fins que el propietari torna i s'adona del que ha passat i el rescata. L'ensenyament que se'n treu és que la màgia només la poden fer els qui tenen poder o saben què llegir en un llibre màgic, però els altres, millor que no s'hi fiquin, perquè cal saber moltes coses per a no caure en un encantament que podria ser irreversible.

Aquestes dues històries tenen una relació en la possessió del llibre però difereixen en el fet que l'heroi de «L'amo de Mataró» no té ambició de riqueses i només tracta de sobreviure, mentre que «L'ambiciós» tracta d'aprofitar-se de la màgia del foraster per a enriquir-se.

En la narració d'«El castell de Palafolls», la cerca d'homes valents que no s'espan- tin de res és corroborada pel record de les persones que van acompanyar la cerca d'un tresor, sense èxit, perquè tots ells desconfiaven del foraster que els llogava. Efectivament, «El castell de Palafolls», recollit també per Sara Llorens, comença amb la recerca per part del protagonista d'homes sense por, i se n'hi presenten uns quants, però cap d'ells aguanta fins al final. Els noms dels homes cridats, i la seva procedència, ens fa veure la proximitat de la narració a la vida real. I no obstant, aquest mateix començament és el que trobem en narracions tingudes per llegendes o per rondalles.

Veiem, doncs, com Sara Llorens aplega una gradació de narracions, des d'una amb personatges que es poden resseguir i identificar, passant per una altra, «L'ambiciós», en què el comportament dels personatges és versemblant, però el panorama que es troben en la localització del tresor fa un salt a l'imaginari col·lectiu, juntament amb la possibilitat d'encantament per tot un any, fins que el propietari del llibre va a rescatar-lo, i té un acabament que torna a ser molt real, amb la reacció de la dona

del desaparegut. I finalment, «L'amo de Mataró», que comença com una llegenda i s'empelta de rondalla quan ha de donar solució a la fi desastrosa que el pobre noi abandonat sobre un cingle hauria tingut en la vida real. Es tracta de capgirar el curs de la narració per a introduir-hi un element de la rondalla i fer que el protagonista en surti molt més beneficiat, perquè el salt que fa és el d'obtenir l'ajut extraordinari per a esdevenir triomfador de la situació i sortir del laberint on ha estat portat.

Aquest retorn a la rondalla, encara és més evident en dues narracions que va aplegar Rossend Serra i Pagès: «En Peret»⁴ i «L'Eclipsi de Sol».⁵ El començament recorda les narracions de baixada a l'infern recollides per Sara Llorens. El protagonista, jugador sense topall, cau en l'engany d'un cavaller ben mudat, que pot ser el dimoni o algú que domina la màgia i té connotacions diabòliques. La sortida de l'heroi del cingle és completament rondallística i ja no para fins agafar el motiu d'Amor i Psiquis, a «En Peret», i a «L'Eclipsi de Sol», en empeltar-se en una de les rondalles del cicle de Les noies encantades al pou, que s'aproxima a la Ventafocs, on l'heroi es fa joier i porta l'anell de la reialesa. D'aquesta manera, ens trobem en uns itineraris que sorgeixen de les vivències compartides sobre la bruixeria i qui la pot exercir, per enfilarse poc a poc a fets llegendaris empeltats de la rondalla, a la que s'aboquen sense cap límit en els finals feliços proposats, manllevats de les rondalles conegudes per tothom en la població.

Si fem una revisió comparativa entre les narracions aplegades per Sara Llorens i per Rossend Serra i Pagès sobre el tema de la cerca de tresors amb ajut de la màgia, podrem veure en quin moment del discurs s'està afirmant una realitat viscuda, en quin moment s'entra en un entorn llegendari i quan i en quina narració es fa el salt a l'imaginari de la rondalla. I en aquest cas, veurem quines són les rondalles implicades en la narració, i com s'han afegit a la narració per a configurar un final, no sols satisfactori, sinó que puja diversos graons fins a entrar en el final gloriós de moltes rondalles meravelloses, les noces amb la princesa.

Les narracions que comparem són, com hem dit: «El castell de Palafolls», «L'ambició», «L'amo de Mataró», totes tres recollides per Sara Llorens, i «En Peret», i «L'Eclipsi de Sol», aplegades per Rossend Serra i Pagès.

La narració «El castell de Palafolls» comença amb el record de l'avi Rei de Santa Susanna d'un fet de feia cinquanta anys (devia ser al voltant de 1850). Es presenta a Pineda un foraster, en aquest cas napolità, però és important que sigui foraster. En «L'ambició», també és algú que ve d'Amèrica, i a «En Peret», és un senyor molt ben vestit. El de Joan de Cádiz i «L'Eclipsi de Sol» té un començament semblant a «En Peret», en el fet de que s'hi juga la vida, i en perdre, queda subjecte a la voluntat de l'altre, però manca el personatge foraster, encara que «L'Eclipsi de Sol» no és gaire familiar.

4 Material ms. de Serra i Pagès dins l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular, fitxes 179-188. Narradora M. Ventosa.

5 Material ms. de Serra i Pagès dins l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular, fitxes 192-201. Sense referència de narrador.

En els dos darrers, el començament és una conducta equivocada del protagonista. Es tracta d'un jugador compulsiu, i la pèrdua continuada en el joc provoca la situació de dependència envers algú poderós que l'ha guanyat en el joc. En canvi, en els tres primers, més propers a la narració real o llegendària, és l'aparició del foraster que cerca gent valenta el desencadenant de tota la trama.

En «El castell de Palafolls», el mateix narrador conta la seva experiència. Ell era un dels tres homes valents que buscava el napolità. Els altres eren de casa Paradedada de Malgrat, i n'hi havia un altre, del qui no diu el nom ni la casa, encara que sembla que era també de Malgrat. La condició per llogar-los era que fossin molt valents.

Leïna per entrar sota les runes d'«El castell de Palafolls» eren un llibre i una espelma. Així, van baixar com tres alçades del campanar i, a baix, van trobar un riu d'aigua i una saleta amb una taula, i assentat a la taula, un jove immòbil i a l'altre costat de l'aigua hi havia dos vedells i dues piles de faves. El napolità els volia fer saltar a l'altra banda de l'aigua, però ells van malfiar-se i van dir-li que saltarien després d'ell. I així s'acabà tot, perquè el napolità els va recriminar que no fossin tan valents com deien, i se'n van entornar sense poder continuar. Aquesta és la història de la experiència, que fins i tot afegeix com la mare de Sara Llorens li va preguntar a en Frederic, l'avi Rei, i aquest li va dir que era veritat. En les altres narracions, la història va més enllà, perquè els protagonistes fan allò que els hi demana el personatge amb coneixements, poders o instruments màgics.

En «L'ambició», el foraster és un home d'Amèrica que anava cap al Montseny i es troba amb un pagès a qui pregunta si sap si per aquells encontorns hi ha una mina d'encantats. El pagès no en sap res, però el foraster, sembla que sí que en coneixia una, i el convida a anar amb ell per a trobar-la. En aquesta narració, també localitzada, el foraster no mostra males intencions, sinó que serà el protagonista ambició qui voldrà treure més profit per a ell mateix, no en un primer moment, ja que fins li costa agafar un morral per a omplir-lo del tresor sota l'aparença de faves. El foraster també fa servir un llibre molt gros, on llegeix unes paraules misterioses. La condició que ja trobàvem en «El castell de Palafolls», la de ser molt valent, ací es torna a produir i el foraster recomana a «L'ambició», que sobretot no s'espanti de res, perquè si s'espanta es quedarà tancat a dintre. Vet ací que aquesta condició serà cabdal, la de no espantar-se, per no quedar encantat i poder sortir del lloc màgic. Això ens porta a una història de bruixeria recollida per Batista i Roca, on també consta la mateixa recomanació. La fa el mossèn a un home que volia fer-se bruixot, però que se'n va penedir i li ho va contar al senyor rector. Aquest li va donar un llibret perquè el col·loqués sobre el llibre que li proporcionarien els bruixots per a ésser inclòs en el llistat de bruixeria. I li va dir:- «No t'espantis per res que passi i, sobretot, no moguis ni peu ni cama fins a saber ben bé on ets, perquè tant pot ser que et trobis al cim d'un campanar, com dalt d'una

roca».⁶ Llavors, tot l'entorn desapareix i es queda efectivament, sol damunt una roca. Així veiem com les condicions per a sortir vencedor tant de les situacions màgiques com de bruixeria són les de no tenir por ni espantar-se de res.

En «L'ambiciós», la roca s'aixeca i entren dins, on se sent una remor de cadenes i veuen uns porcs i uns bous amb grans banyes que els miraven de forma molt estranya. També, com en «El castell de Palafolls», el tresor és una pila de faves i una altra de llobins. Sota aquesta aparença hi ha el tresor de monedes i d'or, però només qui ho sap agafa una pila de llegums que al cap d'uns dies es convertiran en tresors. «L'ambiciós» és un pagès ric que no para esment en les faves, perquè a casa seva n'hi tenien de sobres. És el foraster qui l'ha de convèncer perquè n'agafi uns bons sarpat, ja que al cap d'uns dies es converteixen en monedes d'or.

En «L'amo de Mataró» veiem ja una transformació cap a la rondalla, però la primera part segueix encara ancorada en un lloc concret: l'amo de Mataró no tenia els mossos gaire temps. Era que els portava cap a una torre i, quan havien fet el fet, els hi deixava que es morissin de gana. Tot anant a aquesta torre, l'amo llegia un llibre. Arribaven i hi havia tres piles: una de faves, una de cigrons, i una de blat de moro. Se n'enduien tantes com podien, amo i mosso, i en arribar a casa seva, les faves s'havien tornat duros, els cigrons, dobletes de cinc duros, i el blat de moro, unces. Llavors, perquè el mosso no el descobrís, l'enganyava, el feia tornar a la torre i allí el tancava perquè es morís de gana.

Com veiem, segueix el mateix procediment que les narracions anteriors, tot llegint un llibre que obria les possibilitats màgiques de trobar tresors en un indret, normalment desconegut o amagat. Un altre tret comú, és com es manifesta prèviament a la transformació màgica, en piles de gra i llegums, i les faves també hi són presents.

En la rondalla d'«En Peret», hi trobem algunes frases en castellà, i fins i tot s'anomena Perico a en Peret, en algun moment, i també en la inscripció de la pedra que li permet escapar. No hem pogut saber res de la narradora M. Ventosa, però la totalitat de la narració s'escau del tot en aquesta gradació que estem considerant.

L'inici ens fa veure el caràcter jugador del protagonista, la causa, en definitiva, dels episodis desgraciats que seguiran, però també hi ha el seu caràcter positiu: «era un noi molt bo!». En certa manera calca la situació de l'heroi de La Blancaflor, no més que allí, la causa de la desesperació, no és haver perdut els diners en el joc, sinó l'extrema pobresa. Així i tot, en Peret, com que en el fons era molt bo, mereix estar dotat de l'ingeni que el portarà, no sols a transformar les situacions desesperades, sinó també a trobar una fortuna més gran i extraordinària. Com en «L'amo de Mataró», el noi protagonista ha de baixar a l'inframón per poder després arribar a obtenir un premi extraordinari, que és la compensació de les seves desgràcies anteriors.

⁶ Li van contar a J. M. Batista i Roca sis anys enrere, o sigui, al voltant de 1909 (Arxiu B. i R. La Garriga, fitxa 104).

El personatge que el portarà enganyat a la cerca del tresor és un home molt ben vestit, la qual cosa ens l'atansa a les històries de baixada als inferns estudiades per Sara Llorens, com la de Pere Porter, on el dimoni se li apareix per a ajudar-lo, i va molt ben vestit. Però sobretot s'assembla a les rondalles recollides per Sara Llorens: «La torre d'iràs i no tornaràs» (Llorens 2006: 149-152), i «Leonor» (Llorens 2006: 153-155), que comencen amb el protagonista jugant-s'ho tot, de manera que queda a mercè del jugador que ha guanyat, o del dimoni, al qual s'ha donat. El transcurs d'aquestes rondalles també es paral·lel en la seva estructura, d'«En Peret» només sabem el nom de la narradora, M. Ventosa, però no en sabem ni la procedència ni el moment, de manera que podríem dir que són versions d'una mateixa rondalla. Encara que ho analitzarem més tard, ara podem dir que l'acció de jugar-se tot el que té, el situa a les portes de la mort o bé, com el Peret, perquè vol suïcidar-se, o com en «La torre d'iràs i no tornaràs», perquè es dona directament al dimoni. Estem, doncs, davant d'una anada a l'inframón, en el moment de la mort, encara que la vida allí es podrà revertir gràcies a una filla del diable. És molt interessant veure com tantes rondalles ens parlen del pas del món dels vius al dels difunts. La introducció del dimoni en aquestes rondalles es tracta d'un canvi degut a l'aculturació sobre el model més antic de l'inframón.

La rondalla de «Joan de Càdiz i l'Eclipsi de Sol» va ser facilitada a Serra i Pagès per escrit, malgrat que no hi ha cap dada referent al narrador, ni la procedència, ni sobre la raó d'aquest títol tan peculiar. Tampoc hem trobat fins ara, cap altra referència que ens la faci ubicar.

Aquesta rondalla comença com les anteriors, amb l'heroi que s'ho juga tot, i passa a ser mosso de l'Eclipsi de Sol, que és un senyor de l'inframón. No conté, però, el recurs del llibre màgic, i salta directament a l'estada a l'inframón.

La part central d'aquest grup de narracions tracten de la situació desesperada de l'heroi quan l'amo el deixa en un lloc del qual no pot fugir sense l'ajut de la màgia. Però hi ha diferències, segons s'apropi més a la llegenda o a la rondalla.

Ja hem vist com l'experiència viscuda pel narrador d'«El castell de Palafolls» acaba abans de començar la part central, ja que els homes que havien de passar el riu subterrani, no van gosar fer-ho. Allí podia haver estat l'engany del foraster, fent-los passar només a ells per al seu propi profit, però la narració del record personal acaba ací. En canvi, en la llegenda de «L'ambiciós», el protagonista és qui té mala fe, ja que veu al cap d'uns dies, tal i com li va dir el foraster, la transformació en monedes de les faves que li havia dit que s'emportés. Un cop el foraster va marxar, deixant-li el llibre màgic i advertint-li que no hi tornés sol, perquè no ho sabia fer i es quedaria tancat a dintre, l'ambiciós torna a agafar el llibre i se'n va a la roca on s'havia produït tot, perquè vol tenir més monedes d'or. Però encara que llegeix el llibre màgic, no sap comportar-se com calia i es queda a dins. És molt interessant el concepte d'efecte màgic del llibre, perquè sembla que no importa quin fragment es llegeix, ja que qualsevol pot emprar-lo per a tenir les conseqüències màgiques esperades.

En «L'amo de Mataró» ja es produeix una inflexió al final de la primera part de la narració, perquè, si bé comença com una llegenda, ubicant la història en un lloc concret i amb unes característiques concretes, i fins diu la gran quantitat d'esquelets que hi havia dalt de l'espadat on hi deixava els mossos, en la part central s'escapa cap a la rondalla meravellosa. Quan es tracta de l'heroi de la narració tot canvia, perquè aquest pren la iniciativa i es posa a fer un forat amb un ganivet que duia i s'enfila cap a la configuració de rondalla. Així es troba amb una cambra ben parada, i una ombra que el va guiant, primer li dona menjars exquisits, després, lloc on dormir, en un apropament a les rondalles de l'amant invisible. A més de l'ombra que el serveix, es presenten també dos colometes, que en realitat són les germanes de l'ombra, la qual finalment es manifesta, i li conta que són en el palau d'un rei que té les germanes encantades i presoneres. Aquest rei se li presentarà per lluitar amb ell, però l'heroi, aconsellat per la noia, triarà una espasa vella i rovellada, perquè és l'única amb què pot vèncer. Aquest esquema de l'espasa rovellada es repetirà en totes les rondalles d'aquest grup, perquè a l'inframón, les armes no poden estar en bon estat sota terra, sinó que han de ser gastades i rovellades. És una manera de reconèixer que són a l'inframón. L'heroi sorteja nous perills, com el de triar la noia amb la que es casarà. Ell tria la petita, que era l'antiga ombra, però en aquesta narració es prescindeix d'altres proves que les rondalles d'estada a l'inframón presenten a l'heroi. Només resta la forma de sortir d'allí, i és baixant una escala molt fonda, on hi ha un pou d'on surt un aire molt calent i tòxic, també característic d'algunes descripcions de l'inframón, però que ells esquiven, i surten al món dels vius.

En la narració d'«En Peret», oferta a Serra i Pagès per M. Ventosa, la part central s'endarrereix una mica, perquè en l'encontre amb el senyor ben vestit, aquest li proposa un tracte, donar-li quatre duros cada dia, durant tot un any, i a la fi d'aquest, només ha de servir-lo un dia. És a dir, que s'apropa al tipus de rondalla de «La torre d'iràs i no tornaràs», de manera que segueix amb el joc i la disbauxa fins que al cap de l'any ha d'obeir el senyor amb el qual ha fet el tracte. Evidentment, es tracta d'un senyor que es relaciona amb l'inframón, i la seva anada cap allí ens recorda la història de Pere Porter, amb cavalls extraordinaris i un viatge inquietant. Finalment, arriben al peu d'un espadat i es retorna al tema de l'amo que es serveix de l'heroi per a proporcionar-li el tresor d'or. També fa servir un llibre, vermell, en aquesta ocasió, que farà pujar al noi i el cavall. Trobarà tres recintes i només ha d'obrir el primer, ple d'or. Ha d'esbudellar el cavall i omplir-li la panxa de l'or. Després, el senyor farà baixar el cavall, però quan va haver de baixar en Peret, li va dir que allí el deixava. Els altres recintes estaven plens, l'un, de plata i l'altre, dels anteriors servents deixats allí per a morir.

En aquest cas, l'heroi comença a fer un clot per posar-s'hi quan se senti morir, i llavors troba el medi per a escapar. Una pedra amb una inscripció de metall, en castellà, que va descobrint lletra per lletra. Quan tenia una *p* i una *o*, va pensar

que volia dir por, d'esglai, en català, la qual cosa ens fa pensar que la simbiosi entre llengües de la narració feia temps que funcionava: «Por aquí bajarás y consuelo hallarás», diu el rètol, i així ho fa. Aixeca la pedra i baixa tres dies i tres nits una escala. Al final, una mà li ensenya el camí, primer a una taula parada, després a una cambra de dormir, on ja hi dormia una noia molt bonica, que en Peret desperta en caure-li a sobre una gota de cera, en clar seguiment de la història d'Amor i Psiquis. Aquest cop, es tracta d'una família reial encantada per una bruixa enemiga. El rei convertit en cavall, la reina en colom. També hi ha la lluita en què ha de triar l'espasa més rovellada, i un seguit de proves en les quals la princesa li dona la clau per a sortir-se'n amb èxit. Es tracta de triar, sí, però sempre la opció menys atractiva, com un fet invers d'allò que a primera vista semblaria lògic. Ací el narrador aporta diferents finals, d'altres tantes versions. Ha de matar el colom i no l'aligot que l'empudegava, ha de triar un ocell lleig, no el més atractiu. I finalment, ve la fugida, no sols després de la confrontació amb la bruixa, sinó amb un gegant que té un sol ull, el qual, quan dorm, el té obert i, quan està despert, el té tancat, en un atansament a la narració del Polifem, clàssic. En aquesta versió, la noia agafa tres eines, una ampolla d'aigua, un raspall i una navalla, que tirarà darrere seu quan el gegant està a punt d'aconseguir-los, i es converteixen en llac, en muntanya i en pedregar que finalment el gegant no pot travessar. Aquestes accions també ens recorden «La Blancaflor». En una altra versió, és amb la bruixa mateixa que s'ha d'enfrontar, tot triant l'ocell més lleig del jardí, cosa que fa fugir la bruixa, que es deixa la seva vareta poderosa.

En la narració de «L'Eclipsi de Sol», és el mateix Eclipsi, que fa d'amo de Joan de Càdiz i que li fa executar una missió impossible, la de trobar un anell que ha perdut al mar. En aquest moment, la narració fa un salt cap a la rondalla i és gairebé calcada de «La Blancaflor», que va recollir Sara Llorens (2006: 135-148).⁷ La filla de l'Eclipsi es diu Cinteta⁸ i s'enamora de Joan de Càdiz, que l'ajuda a trobar l'anell, i fa, com en «La Blancaflor», que la parteixi en bocins molt petits i la tiri al mar, però com que no va partir prou bé el dit petit d'una mà, aquest li queda buit quan es reconstitueix. No obstant, aquest episodi no va seguit clarament, com passava en «La Blancaflor», com si ell o la narradora, passessin de pressa per sobre els detalls. Planegen fugir perquè el seu pare els vol matar i, llavors, agafen els cavalls més escanyolits que hi ha a l'estable, però que corren molt. Per tal que l'Eclipsi no endevini que han fugit, la Cinteta fa servir escopinades que responen per ella quan l'Eclipsi la crida, exactament igual que a la fugida de Blancaflor. La persecució la fa un criat, al qual enganyen, i es converteix primer en hortolà i una col molt vella i, una segona vegada, en ermità i imatge. Finalment, com en «La Blancaflor», el noi perd la memòria quan retorna amb els seus, i la noia, que

7 «La Blancaflor» és no sols una rondalla sinó un cicle de rondalles recollides per Sara Llorens (2006).

8 El fet que la noia tingui un nom català, quan l'heroi és Joan de Càdiz, podria significar que feia temps que la rondalla circulava per Catalunya.

estranyament deixa de ser la filla de l'Eclipsi, de l'inframón, passa a ser la filla d'un rei de la terra dels vius. Retorna doncs amb els seus pares, que la reconeixen i per retrobar a en Joan, mana que un joier faci un anell com el que ella porta, però que no s'havia esmentat abans, i que només pot tenir en Joan. Ací, es fa un salt a una altra rondalla recollida per Sara Llorens.⁹

La tercera part que conclou aquestes narracions varia des de la primera narració, «El castell de Palafolls», on ja no s'executa la part central per la negació dels homes contractats, als quals el foraster titlla de covards. La narració de «L'ambiciós» continua el relat llegendari, en el qual l'home d'Amèrica torna al cap d'un any i pregunta pel seu acompanyant, i quan li diuen que un dia després de la seva primera vinguda va desaparèixer, sospita de seguida el que ha passat, que ha tornat a la pedra amb el llibre màgic que ell li havia deixat, i no n'ha pogut sortir. D'aquesta manera, es produeix un fet sorprenent, i és que es treu un altre llibre màgic, com si en tingués una col·lecció, i va a rescatar l'ambiciós. Efectivament, se'l troba encantat i l'allibera, perquè calia una saviesa especial per a retornar, i això només ho podia fer el foraster. «L'ambiciós» no ha percebut el temps passat i li sembla que acaba d'arribar a la cova. El mateix li passa amb la seva dona, la qual li pregunta on ha estat tant de temps i ell respon que no fa ni un dia que ha marxat. L'han de convèncer, tot ensenyant-li un camp on hi havia sembrat blat i ara hi creixien faveres. Aquesta diferència entre el temps per als vius i el temps per als encantats és molt pròpia de totes les llegendes que tracten del temps passat amb aquestos altres sers. El foraster s'emporta definitivament el llibre màgic i tot queda en un ambient llegendari, però no rondallístic del tot.

A «L'amo de Mataró», l'heroi i les noies desencantades tornen al món dels vius i recorren el país fent de *quinquillaires*, que no era Mataró, sinó un altre país, fins que els pares de les noies, que eren unes princeses, les reconeixen, i l'heroi es queda sempre més en el palau dels reis. De manera que el final és el propi d'una rondalla.

En la narració d'«En Peret», M. Ventosa va facilitar tres finals, dos d'ells són els que s'espera en una rondalla, amb el casament de l'heroi amb la princesa. N'hi ha un tercer més inquietant que té una darrera part, en la qual es diu que, en el país de rondalla on vivia en Peret, van a executar un home, i els reis assisteixen a l'execució; i, quan en Peret veu el condemnat, explica davant de tot el poble que aquell home enganyava la gent per a deixar-los morir de gana dalt de l'espadat, perquè no li conegués ningú el secret. Llavors, es produeix un fet que no queda ben explicat per la narradora o narrador. El condemnat diu: «Dimoni, ja et conec!» i se'n va directe a la forca, per ser executat.

Ens preguntem què volia dir amb aquestes paraules, com si en Peret fos el dimoni, quan tot semblava apuntar que qui tenia tractes amb l'inframón era el

⁹ Es tracta del cicle del gegant, en «Les noies encantades al pou», en què l'heroi és fa aprenent de joier (Llorens 2006: 105-113).

condemnat. Sembla com si el pas per l'inframón hagués transformat en Peret en un dels seus habitants.

La darrera narració, de «L'Eclipsi de Sol», també té una nova part, que es resol de forma diferent a com passa en la rondalla de «La Blancaflor», de la qual n'és un reflex. La Cinteta també decideix recuperar en Joan, tot i que aquest ha perdut la memòria de la seva estada a l'inframón, però ho fa per mitjà de l'anell que els dos tenen igual, i que no s'havia esmentat abans. Ella fa saber que vol un anell igual, i en Joan, que en aquesta rondalla recupera la memòria de la seva estada en l'inframón, es fa aprenent d'un argenter i es fa tancar tres dies en una habitació-taller, d'on surt amb l'anell, i l'argenter el porta a palau, però la princesa el commina que porti qui ha fet l'anell, i així es retroben en Joan i la Cinteta.

En tot aquest seguit de narracions veiem una forma de manllevar motius i episodis de diferents rondalles fent-ne una síntesi segons convé en la ocasió. Són mòduls que es poden ajuntar perfectament a un altre relat de manera de donar al fil conductor un aspecte més meravellós, i que reproduïxen moltes de les funcions de la morfologia de la rondalla de Vladimir Propp. Ja hem vist com, entre les rondalles aplegades per Sara Llorens, la rondalla de «La Blancaflor» sembla una guia per al discurs de l'anada a l'inframón, on l'heroi troba els treballs impossibles de fer, però que, ajudat per la noia, filla o no del senyor de l'inframón, i realitzant processos que sorprenen, com ara tallar a trossets la noia, fan que surti victoriós, o que la fugida es dissimuli amb la veu que es confereix a les escopinades. El fet de tirar enrere objectes que es transformen en barreres per als que els persegueixen, o que es converteixin en personatges que contesten als perseguidors, també és un model proporcionat per «La Blancaflor». El retorn al món dels vius comporta l'oblit del món anterior, i la noia ha de fer servir la seva imaginació, tot i que no arriba, com en «La Blancaflor», a fer tornar l'heroi a l'inframón, sinó que manlleua el final d'una altra rondalla.¹⁰

En aquestes cinc narracions, tres recollides per Sara Llorens i dues aplegades en l'arxiu de Serra i Pagès, crec que es veu clarament la línia que va de la rondalla a la llegenda i de la llegenda a la rondalla. Com un cas real, el detonant del qual és un foraster amb un llibre que se suposa màgic, pot empeltar-se de l'imaginari comú i donar més força a la narració amb allò que tothom té interioritzat. Per això, el cas d'«El castell de Palafolls», tan simple, té connotacions semblants a allò que el mossèn citat per Batista i Roca aconsella a qui es vol deslliurar de ser brui-xot: «Sobretot no t'espantis de res!». L'altre episodi, el de «L'ambiciós» està situat entre l'experiència personal real i la llegenda. Ja hi apareixen éssers misteriosos, i el temps transcorregut és diferent per a la gent que està a casa seva i per a qui està encantat, un any sembla un dia.

«L'amo de Mataró» comença com a les narracions anteriors, però a la part cen-

¹⁰ En la rondalla de Joan de Cádiz i l'Eclipsi de Sol, la Cinteta reclama un anell com el seu, seguint el model de «Les noies encantades al pou» (Llorens 2006: 105 i següents).

tral, quan l'heroi pren el protagonisme quan es veu abandonat, el seu salt a la rondalla passa per l'amant invisible, per la lluita amb els éssers de l'altre món amb les armes rovellades, i pel retorn al món dels vivents, amb el premi de les noces amb la princesa. La tornada a la rondalla s'ha completat.

Les dues narracions aplegades en l'arxiu de Serra i Pagès presenten, com hem vist, unes peculiaritats, com ara les frases o paraules emprades en castellà, i la quantitat de finals diferents per a la narració d'«En Peret», i també els noms extraordinaris dels protagonistes de Joan de Cádiz i l'Eclipsi de Sol, en la segona narració. Tant per l'una com per l'altra, no tenim prou dades per a definir-ne l'origen. Ens interessa, sobretot, observar que són encara més abundoses en el salt cap a la rondalla. Amb un començament de la vida real, en Peret s'enlaira en un viatge que recorda la llegenda de Pere Porter i la baixada als inferns, per després continuar, empeltat de la narració d'Amor i Psiquis, en to meravellós, la lluita amb armes rovellades, el gegant cíclop i la fugida calcada de la rondalla de «La Blancaflor», que és el model per a retornar de l'inframón en aquest grup de narracions.

Pel que fa a Joan de Cádiz, té un començament semblant a les altres narracions del grup considerat, va seguit d'un nombre important d'episodis manllevats a rondalles, com Amor i Psiquis, la lluita amb armes rovellades, la tria dels elements menys atractius, La «Blancaflor» i «Les noies encantades al pou».

En aquest contínuum ens trobem davant d'una activitat de l'imaginari col·lectiu que arrodoneix les experiències personals i de grup, les revesteix de llegenda i les empelta en el model de la rondalla quan és necessari, per reproduir models que la societat necessita per poder sortir de circumstàncies adverses, en les quals el catalitzador de l'ús de la màgia del llibre ha desencadenat tot l'univers imaginari que el grup tenia a l'abast.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AFANASIEV, A. N. (2007): *Leyendas populares rusas*, Madrid, Páginas de Espuma.
- LLORENS, S. (2006): *Rondallari de Pineda*, Pineda de Mar, Ajuntament de Pineda de Mar.
- PROPP, V. (2020): *Morfología del cuento*, 14ª ed., Madrid, Fundamentos.

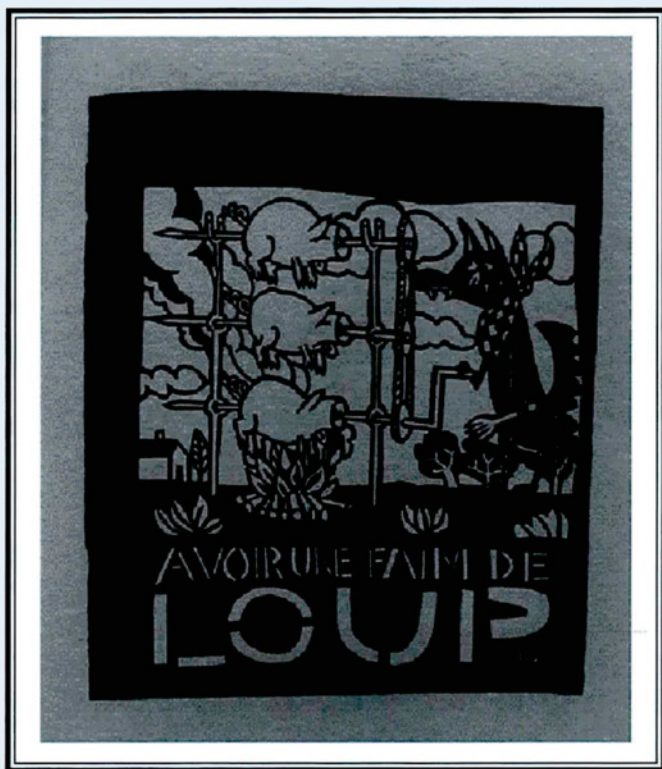

Figura 1. *Le bestiaire expressioniste* de Benoît Jacques